

luyden' genoemd zouden worden;<sup>27</sup> het verbluffende gemak waarmee hij zijn gelijk terugvindt in Gods Woord en wil; tenslotte, het feit dat hier reeds veel themata uit zijn latere werk voorkomen, met één belangrijke uitzondering: het hem zo eigene 'Calvinisme'. Kuiper distantieerde zich reeds van het Réveil voordat hij zijn Calvinisme ontwikkeld had. Als hij in 1895 in de levensschets van Keuchenius diens bekende motie van 1866 plaatst in het kader van 'Calvinisme' contra 'conservatistisch dwangjuk' om zo de toon voor het hele boekje te zetten, dan is dat een vertekening, ingegeven door de tegenstellingen van de jaren negentig. Wel was wat toen door Kuiper naar voren werd gebracht al vroeg bij hem in kiem aanwezig.

Zeker vanaf zijn brochure van 1867 heeft Kuiper de democratie als kind van 1848 aanvaard, en daarmee ook dat zowel de Nederlandse samenleving als de vaderlandse kerk in verschillende segmenten uiteen zou vallen. Wie dat tegen wilde houden was in zijn ogen conservatief. Wel heeft hij nog vele jaren, eigenlijk tot 1885, de gedachte gekoesterd – die steeds meer tot een droombeeld werd –, dat zowel in de kerk als in de natie het gereformeerde element via vrije concurrentie het ooit verloren terrein terug zou winnen.<sup>28</sup>

De 'nieuwe volksformatie', zo betoogde hij in 1869 voor de vergadering van C.N.S., moet een 'product ... van het *jongstverleden* zijn', waarin 'het leven van *alle* richtingen zich vrij en onbelemmerd uiten kan'.<sup>29</sup> Beets en De la Saussaye bedankten daarna voor de uit de Réveil-kring stammende vereniging, omdat in deze, toen ook door Groen gedeelde, visie geen plaats bleef voor een onverdeelde 'Christelijke' staatsschool. Voor de kerk betoogde Kuiper in zijn *Confidentie* iets dergelijks: als 'de strooming der geesten ... al meer den weg

27. J.C. Rullmann, *Kuiper-bibliografie* (3 dln, 's-Gravenhage, Kampen 1923-1940) III, 449v.; vgl. DNK 22-23 (januari 1986), 79. Een eerste aanzet tot deze archaïserende woordvorming komt voor in de inleiding bij de prachteditie van *Ons huis*, Amsterdam 1873, waarin Kuiper dank brengt aan allen die hem het huis 'De Saphyrberg' schonken: naast enkele rijken waren dat vooral 'luyde van kleine middelen'.

28. Zie voor dit laatste het voor deze gehele studie belangrijke artikel van C. Augustijn over 'Kuyper's theologie van de samenleving', in: C. Augustijn e.a. (red.), *Abraham Kuiper. Zijn volksdeel, zijn invloed*, Delft 1987, 34-60, m.n. 50.

29. 'Het beroep op het volksgeweten.' Rede ter opening van de Algemeene Vergadering der 'Vereeniging voor Christelijk Nationaal-Schoolonderwijs', gehouden te Utrecht, den 18 Mei 1869, Amsterdam 1869, 22, 24v.: 'Ons gereformeerd volk vooraan, maar evenzeer onze Katholieke landgenooten, de mannen van het oude 'Nut' zoowel, als het jonge Holland, noem het modern of radicaal, kortom elke groep ... moet kunnen meebouwen aan het nieuwe huis, waarin Holland's volk wonen zal. ... Dan willen we met anderen wedijveren, om ... voor ons element dien invloed ... te herwinnen, die krachtens de laatstvoorgaande nationaliteit van ons volk, ons rechtmatig behoort'. Vgl. zijn rede van een maand eerder: *Eenvormigheid, de vloek van het moderne leven*, Amsterdam 1869.